

УДК 347.633

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.17.08>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ УСИНОВЛЕННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Калааянов Д. П.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових
дисциплін

(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Іванова М. М.,

аспірант

(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У статті наголошується, що інститут усиновлення дітей є найбільш вдалою та життєво необхідною можливістю влаштування дітей, які втратили батьків через невідомі, а інколи й досить складні життєві обставини. Констатується, що загальна картина усиновлень, а також влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у сімейні форми виховання останні кілька років постійно знижується. Визначено, що серед причин такого явища є також і недосконалий механізм його правового регулювання. Розглянуто правові й організаційні засади усиновлення в Україні. Визначено особливості процедури усиновлення. Докладно проаналізовано підстави та порядок зміни особистих і майнових прав та обов'язків при усиновленні. Визначено, що в українському законодавстві норма, яка встановлює вік дитини, з якого вона може дати згоду на її усиновлення, досить розмита і потребує вдосконалення. Описано випадки, коли усиновлення провадиться без згоди дитини. Досліджено правові аспекти усиновлення і його правове регулювання за законодавством зарубіжних країн. На підставі вивчення порівняльно-правових аспектів законодавства зарубіжних країн та України зроблено висновок про те, що кожна країна розробляє власні правові норми щодо усиновлення, важливі та необхідні для українського законодавства. Проведеним порівняльним аналізом доведено необхідність запровадження позитивного досвіду зарубіжних країн із метою вдосконалення національного законодавства. Зокрема, пропонується запозичити норму німецького права про підвищення вікового цензу для усиновлювачів до 30 років. Позитивно оцінюється норма законодавства Італії щодо права усиновленої дитини після досягнення двадцятип'ятирічного віку отримати інформацію щодо її походження і відомостей про своїх біологічних батьків. Обґрунтовується необхідність внесення змін до ст. 211 та ст. 212 СК України щодо визначення осіб, котрі не можуть бути усиновлювачами.

Ключові слова: захист прав дітей, правове регулювання, усиновлення, усиновлювач, порівняльно-правовий аналіз.

**LEGAL REGULATION OF ADOPTION
UNDER THE LAW OF UKRAINE AND CERTAIN FOREIGN COUNTRIES**

Kalaianov D. P.,

Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Head of the Department of State
and Legal Subjects
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)

Ivanova M. M.,

Postgraduate Student
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)

The article notes that the institution of child adoption is currently a good opportunity to place children who have lost their parents. The overall picture of adoptions, as well as the placement of orphans in family forms of upbringing, has been steadily declining over the past few years. Among the reasons for this phenomenon is the imperfect mechanism of its legal regulation. The legal and organizational foundations of adoption in Ukraine are considered. The features of the adoption procedure are determined. The grounds and procedure for changing personal and property rights and obligations during adoption are analyzed in detail. The Ukrainian legislation needs to be improved by the norm that establishes the age of the child from which she can consent to his adoption. Cases are described when adoption is carried out without the consent of the child. The legal aspects of adoption and its legal regulation under the legislation of foreign countries have been investigated. The comparative legal aspects of the legislation of foreign countries and Ukraine have been studied. A comparative analysis was carried out, the necessity of introducing the positive experience of foreign countries in order to improve national legislation was proved. It is proposed to borrow the norm of German law on raising the age limit for adoptive parents up to 30 years. The norm of Italian legislation on the right of an adopted child upon reaching the age of twenty-five to receive information about his origin and information about his biological parents is positively assessed. The necessity to amend Art. 211 and Art. 212 of the Family Code of Ukraine regarding the definition of persons who cannot be adoptive parents.

Key words: protection of children's rights, legal regulation, adoption, adoptive parent, comparative legal analysis.

Постановка проблеми. Захист прав та інтересів дитини є одним із найважливіших завдань нашої держави, адже ставлення до дітей, їхніх прав і свобод, повага до їхньої гідності відображають рівень цивілізованості суспільства. Одним із правових інститутів, який гарантує дотримання прав дітей, є інститут усиновлення як пріоритетна форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що допускається виключно в інтересах дитини. Законодавством України та інших країн передбачаються різні форми влаштування таких дітей. Це і опіка та піклування, патронат над дітьми, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу тощо, але, безумовно, до найбільш поширених і ефективних форм влаштування дітей без батьківського піклування належить усиновлення (удочеріння).

Протягом останніх 10 років в Україні всиновлені 23 814 дітей. Майже 18 тис. – громадянами України, ще трохи більше 6 тис. – іноземцями. Протягом 2020 р. в Україні всиновили 694 дитини, українцями всиновлені у 4 рази більше дітей, ніж

іноземцями – 558 і 136 дітей відповідно, ще понад 17 тис. дітей різного віку, здебільшого із братами та сестрами, перебувають на обліку з усиновлення. Водночас загальна картина усиновлень, а також влаштувань дітей-сиріт і позбавлених батьківського піклування в сімейні форми виховання останні кілька років постійно знижується, у т. ч. і через недосконалий механізм його правового регулювання.

Результати аналізу наукових публікацій. Різні аспекти інституту усиновлення досліджували з своїх праць вчені: К.В. Буянова, О.В. Гладківська, Ю.В. Деркаченко, О.А. Дюжева, Н.В. Погорецька та ін.

Мета статті полягає в дослідженні правового регулювання усиновлення в Україні та зарубіжних країнах, обґрунтуванні запровадження практичного досвіду зарубіжних країн із метою удосконалення національного законодавства у сфері усиновлення.

Виклад основного матеріалу. Усиновлення є одним із найдавніших традиційних інститутів сімейного права. Правове регулювання цього соціального явища було відоме ще у Стародавньому Римі, але умови такого прийняття дітей у сім'ю, його процедура та правові наслідки змінювалися з історією розвитку людства, сучасними викликами та недосконалими реформами.

Сьогодні правові й організаційні засади усиновлення в нашій державі визначають: Сімейний кодекс України [1], Закони України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [2], «Про охорону дитинства» [3], Постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 р. № 905 «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» [4].

В Україні усиновлювачем дитини може бути дієздатна особа віком не молодша 21 року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини. Усиновлювачем може бути особа, старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш як на 15 років. Усиновлювачами можуть бути подружжя, а також особи, котрі не перебувають у шлюбі, якщо вони проживають однією сім'єю [1, ст. 211].

Не можуть бути усиновлювачами особи, які обмежені у дієздатності; визнані недієздатними; позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені; були усиновлювачами (опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями) іншої дитини, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним (було припинено опіку, піклування чи діяльність прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу) з їхньої вини; перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері; зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами; не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу); страждають на хвороби, перелік яких затверджений центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я; були засуджені за злочини проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені ст. 148, 150, 150-1, 164, 166, 167, 169, 181, 187, 324, 442 Кримінального кодексу України, або мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення інших злочинів; за станом здоров'я потребують постійного стороннього догляду; є особами без громадянства; перебувають у шлюбі з особою, котра відповідно до п. 3–6, 8, 9 цієї статті не може бути усиновлювачем.

Крім вищевказаних осіб не можуть бути усиновлювачами особи однієї статі, а також інші особи, інтереси яких суперечать інтересам дітей [1, ст. 212]. Необхідно звернути

увагу, що ця заборонна норма міститься у ст. 211 СК України, що визначає перелік осіб, котрі можуть бути усиновлювачами.

Після визначення осіб, які можуть бути усиновлювачами, визначається процедура усиновлення, а саме: громадяни країни, котрі бажають усиновити дитину, звертаються з письмовою заявою про взяття їх на облік кандидатів в усиновлювачі до служби у справах дітей за місцем проживання, що протягом 10 робочих днів після надходження заяви та всіх документів розглядає питання про можливість заявників бути усиновлювачами та готує відповідний висновок і в разі надання позитивного висновку ставить заявників на облік кандидатів в усиновлювачі із занесенням даних про них до Книги обліку кандидатів в усиновлювачі. Заява може бути написана у присутності працівника служби у справах дітей і засвідчена ним.

У разі, коли один із подружжя не може особисто з'явитися до служби у справах дітей для написання заяви, його заяву, засвідчену нотаріально, може подати дружина (чоловік). Заява вважається поданою, якщо до неї додані всі документи, визначені законодавством.

До заяви про взяття їх на облік кандидатів в усиновлювачі додаються такі документи: копія паспорта або іншого документа, що посвідчує особу; довідка про заробітну плату за останні шість місяців або копія декларації про доходи за попередній календарний рік, засвідчена органами державної податкової служби; копія свідоцтва про шлюб, укладений в органах реєстрації актів цивільного стану, якщо заявники перебувають у шлюбі; висновок про стан здоров'я кожного заявника, складений за встановленою формою; засвідчена нотаріально письмова згода другого із подружжя на усиновлення дитини (у разі усиновлення дитини одним з подружжя), якщо інше не передбачено законодавством; довідка про наявність чи відсутність судимості для кожного заявника, видана органами внутрішніх справ за місцем проживання заявника; копія документа, що підтверджує право власності або користування житловим приміщенням. Копії документів, зазначених у п. 1, 3 і 7 засвідчуються працівником служби у справах дітей, який здійснює приймання документів [4].

У разі усиновлення дитини одним із подружжя висновок про стан здоров'я та довідка про наявність чи відсутність судимості подаються кожним із подружжя. Заява вважається поданою, якщо до неї додані всі документи, зазначені в цьому пункті. Витребування у заявників документів, не зазначених у цьому пункті, не допускається. Строк дії документів становить один рік із дня їх видачі, якщо інше не передбачено законодавством.

Необхідно зазначити, що заявники не беруться на облік кандидатів в усиновлювачі, якщо: подано не всі документи; у поданих документах є виправлення або дописки, не завірені в установленому порядку; заявники (один із них) не можуть бути усиновлювачами відповідно до законодавства; різниця у віці між дитиною, яку бажають усиновити, та заявниками становить менш як п'ятнадцять років; житлове приміщення заявників перебуває в незадовільному санітарно-гігієнічному стані; у житловому приміщенні заявників неможливо влаштувати місце для занять і окреме спальне місце для дитини; під час обстеження житлово-побутових умов заявників і бесіди з ними або при вивченні їх документів виявлені обставини чи умови, які можуть мати негативні наслідки для виховання і розвитку дитини; вони відмовилися від підписання акта про те, що їм роз'яснено порядок та умови усиновлення, права й обов'язки кандидатів в усиновлювачі, усиновлювачів, правові наслідки усиновлення, порядок здійснення контролю за умовами проживання і виховання усиновлених дітей. Про відмову у взятті на облік кандидатів в усиновлювачі заявникам надається обґрунтована відповідь у письмовій формі.

Кандидатам в усиновлювачі, котрі виявили намір особисто познайомитися з дитиною, видається направлення до служби у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини для організації знайомства з нею. Не допускається видача кандидатам в усиновлювачі направлення для одночасного знайомства із двома та більше дітьми, які не є між собою братами і сестрами, крім випадків, коли всиновлюються діти-інваліди, котрі виховуються в одному закладі або сім'ї. Строк дії направлення становить 10 робочих днів від дати видачі. У разі потреби строк дії направлення може бути продовжений органом, який його видав, але не більш як на 10 робочих днів.

Кандидати в усиновлювачі знайомляться з дитиною за місцем її проживання (перебування) у присутності представника служби у справах дітей, працівників дитячого або іншого закладу, в якому проживає (перебуває) дитина; прийомних батьків; батьків-вихователів; опікунів; піклувальників. За бажанням прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів, піклувальників знайомство кандидатів в усиновлювачі з дитиною може здійснюватися у приміщенні служби у справах дітей або на іншій території за погодженням із зазначеною службою [4].

Під час перебування кандидатів в усиновлювачі в дитячому або іншому закладі за направленням не допускається їх знайомство з іншими дітьми, котрі проживають (перебувають) у цьому закладі, отримання інформації про них, здійснення їх відео-та фотозйомок. У разі, коли до закінчення строку дії направлення кандидати в усиновлювачі не подали до служби у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини заяву про бажання усиновити дитину, вважається, що вони відмовилися від усиновлення.

Кандидати в усиновлювачі мають право ознайомитися з особовою справою, медичною карткою дитини; провести додаткове медичне обстеження дитини виключно в державному або комунальному закладі охорони здоров'я у присутності представника служби у справах дітей і дитячого або іншого закладу, в якому проживає (перебуває) дитина, чи прийомних батьків, батьків-вихователів, опікуна, піклувальника; кандидати в усиновлювачі мають право щодня протягом строку дії направлення відвідувати дитину за місцем її проживання (перебування) та спілкуватися з нею у час, визначений керівником закладу, прийомними батьками, батьками-вихователями, опікунами, піклувальниками, але не менш як три години на день. Після встановлення контакту з дитиною та подання до служби у справах дітей заяви про бажання її усиновити кандидати в усиновлювачі мають право продовжувати щоденне спілкування з дитиною до набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

Усиновлювачі зобов'язані: особисто забрати дитину із закладу чи сім'ї, в якій вона виховується, у присутності представника служби у справах дітей після пред'явлення копії рішення суду про усиновлення; надавати можливість представникам служби у справах дітей за місцем свого проживання, спілкуватися з дитиною та здійснювати нагляд за умовами її проживання і виховання; повідомляти про зміну місця проживання усиновленої дитини службу у справах дітей, які здійснюють нагляд за умовами проживання і виховання усиновленої дитини. Рішення про усиновлення дитини приймається судом за заявою кандидатів в усиновлювачі.

Особа, котра бажає усиновити дитину, подає до суду заяву про усиновлення. Подання такої заяви через представника не допускається. Заява про усиновлення може бути відкликана до набрання чинності рішенням суду про усиновлення. Заява про усиновлення дитини повинна містити: найменування суду, до якого подається заява, ім'я, місце проживання заявника, а також прізвище, ім'я, по батькові, вік усиновленої дитини, її місце проживання, відомості про стан здоров'я дитини. Заява про усиновлення дитини може також містити клопотання про зміну прізвища, імені,

по батькові, дати, місця народження дитини, про запис заявника матір'ю або батьком дитини. До заяви про усиновлення дитини додаються документи кандидатів в усиновлювачі, які подавалися до служби у справах дітей для постановки на облік кандидатів в усиновлювачі, висновок органу опіки та піклування про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини.

Особа, котра подала заяву про усиновлення, може виявити бажання: бути записаною у Книзі реєстрації народжень матір'ю, батьком дитини або повнолітньої особи. Якщо всиновлюється дитина, яка досягла семи років, то для запису всиновлювача матір'ю, батьком потрібна згода дитини, крім випадку, коли дитина проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками; змінити відомості про місце народження та дату народження дитини. Дата народження дитини може бути змінена не більш як на шість місяців. Якщо усиновлювачами є одночасно жінка та чоловік і якщо вони записуються батьками дитини, відповідно змінюються прізвище та по батькові дитини. За заявою усиновлювачів може бути змінено ім'я дитини. Для такої зміни потрібна згода дитини. Така згода не вимагається, якщо дитина живе в сім'ї усиновлювачів і звикла до нового імені. Якщо усиновлювач записується батьком дитини, відповідно змінюється по батькові дитини [4].

Із моменту здійснення усиновлення припиняються особисті та майнові права й обов'язки між батьками й особою, котра усиновлена, а також між нею та іншими її родичами за походженням. З моменту усиновлення виникають взаємні особисті немайнові та майнові права й обов'язки між особою, яка усиновлена (а в майбутньому – між її дітьми, внуками), й усиновлювачем і його родичами за походженням, а саме необхідно розуміти, що усиновлена дитина має право на одержання в установленому законом порядку в спадщину майна і грошових коштів батьків чи одного з них у разі їх смерті або визнання їх за рішенням суду померлими незалежно від місця проживання.

Надважливим є і те, що для усиновлення дитини потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини на її усиновлення дається у формі, яка відповідає її вікові та стану здоров'я. Усиновлення проводиться без згоди дитини, якщо вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту всиновлення, водночас згода дитини на усиновлення не потрібна, якщо вона проживає у сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками.

У Німеччині шлюб і сім'я також перебувають під особливою опікою держави, а догляд і опіка дітей є прямими обов'язками батьків. Правове регулювання усиновлення в цій країні заслуговує на увагу та дослідження.

Відповідно до нормативно-правових актів Німеччини усиновлення насамперед має слугувати для блага дитини, між усиновленим та усиновлювачами мають скластися такі відносини, як між батьками та дітьми. Усиновити має право подружжя пара, а також таке право зберігається тоді, коли один із подружжя є недієздатним. Варто розглянути і вимоги, які ставить німецька держава до усиновлювачів. Передусім це вік кожного з подружжя. Ст. 1743 вказує на те, що один із подружжя на момент усиновлення має досягти 25-річного віку, а інший – 21 року, а якщо дитину бажає усиновити неодружена особа, то її вік має становити 25 років [5].

Слушно у цьому плані зауважує дослідниця Е.В. Буянова, що «порівняно з іншими європейськими країнами у Німеччині не існує вимог до верхньої вікової межі усиновлювачів, але судова практика виходить із того, що немовлята і малолітні діти не мають передаватися у сім'ї, в яких батьки значно старші віку 35–40 років...» [6, с. 45].

Як бачимо, порівняно з українським законодавством вимоги у Німеччині до кандидатів у батьки дитини суворіші, оскільки Сімейний кодекс України, а саме

ст. 211 ставить вимогу до усиновлювачів – досягнення 21 року [6, с. 55]. Відповідно до вказаних нормативно-правових актів дитина має інтегруватися у нову сім'ю як рідна. Згідно з німецьким законодавством це означає, що при факті усиновлення дитина повністю розриває будь-які зв'язки зі своїми біологічними батьками. Про це нам свідчить ст. 1775, яка зазначає, що розриваються будь-які взаємні права й обов'язки [5].

Для здійснення факту усиновлення в німецькому законодавстві має бути згода дитини. Зокрема, для того, аби висловити свою волю, дитина має досягти 14 років. До досягнення такого віку за дитину згоду на усиновлення надає законний представник. Для порівняння, в українському законодавстві не надається пояснення, з якого віку дитина може висловити власну згоду: «для усиновлення потрібна згода дитини, якщо це їй дозволяє зробити вік і рівень розвитку» [1].

У Німеччині згода біологічних батьків є основною умовою усиновлення дитини, а якщо дитина є позашлюбною, то для її усиновлення потрібна згода матері. Деякі норми є співзвучними з українським законодавством про усиновлення. Наприклад, щоб дитина могла бути усиновлена, їй має виповнитися 8 тижнів, або 2 місяці. У німецькому законодавстві немає роз'яснення, чи потрібна згода неповнолітніх батьків (особи, яким не виповнилося 18 років) на усиновлення їхньої дитини, адже за СК України: «Якщо батьки дитини є неповнолітніми, то на усиновлення їхньої дитини потрібна і згода батьків неповнолітніх».

Також цікавим для аналізу та порівняння є законодавство про усиновлення Франції. На основі опрацьованої нами літератури ми можемо зауважити, що французьке законодавство про усиновлення є суворішим порівняно з німецьким. Норми усиновлення регулюються Цивільним кодексом Франції – фундаментальним законодавчим актом, який було створено у 1804 р. і поступово піддано реорганізації. Держава встановлює необхідні вимоги для усиновлювачів. Якщо усиновити дитину бажає подружжя пара, то вони мають п'ять останніх років перебувати у шлюбі, а якщо це неодружена особа, то її вік має становити не менше 30 років. Необхідно зауважити, що навіть такий віковий ценз порівняно з українським і німецьким законодавством більш суворий. Існує норма, яка є аналогічною українському законодавству – це те, що «усиновлювачі мають бути старші на 15 років за дітей, яких вони хочуть усиновити», таку саму норму ми знаходимо у ч.1 ст. 211 СК України [1].

Важливою відмінністю простого усиновлення від повного та і загалом від усиновлення в Німеччині чи в Україні є норма, яка залишає належність усиновленого до його біологічної родини. Усиновлений у біологічній родині зберігає та залишає всі свої права, включаючи спадкові [7]. Прізвище дитини обирають за заявою усиновлювача. Відповідно, просте усиновлення може бути скасоване, коли дитині виповнилося 15 років.

Не можна також не відзначити законодавство Австрії, позаяк воно надає особам, котрі бажають усиновити дитину, самостійно обрати вид усиновлення. Загалом в Австрії є декілька видів усиновлення:

- таємне – усиновлені біологічні батьки про долю усиновленої дитини й усиновителів не мають уявлення;
- відкрите – біологічні батьки знають, хто є усиновителем, а також можуть установити контакти зі своєю дитиною;
- напіввідкрите – біологічні батьки знають, хто усиновителі їхньої дитини, але намагаються утримуватися від контакту [8, с. 400].

Законодавство Італії зазначає про те, що усиновлена неповнолітня дитина у зрозумілій і належній формі має бути повідомлена про такий факт. Крім цього, після досягнення двадцятип'ятирічного віку усиновлені мають право отримати інформацію

щодо їхнього походження і відомостей про своїх біологічних батьків. Доступ до цієї інформації може бути дозволений також і після досягнення повноліття у разі існування доведених причин, що це може вплинути на психологічно-фізичний стан молоді людини [8, с. 399].

Висновки. Розглянувши порівняльно-правові аспекти законодавства зарубіжних країн та України, можемо зробити висновок про те, що кожна країна розробляє власні правові норми щодо усиновлення, які є важливими та необхідними для українського законодавства. Наприклад, на нашу думку, можна запозичити норму німецького права про підвищення вікового цензу для усиновлювачів до 30 років (якщо це неодружена особа). Із німецького законодавства ми можемо запозичити норму, яка встановлює вік дитини, з якого вона може дати згоду на її усиновлення, оскільки вказана норма в українському законодавстві досить розмита і потребує вдосконалення. Позитивним, на нашу думку, є і норма законодавства Італії щодо права усиновленої дитини після досягнення двадцятип'ятирічного отримати інформацію щодо їх походження і відомостей про своїх біологічних батьків. Нині законодавцю необхідно привести у відповідність ст. 211 та 212 СК України щодо визначення осіб, які не можуть бути усиновлювачами.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України : Закон України № 2947-III від 10.01.2002. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
2. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України № 2342-IV від 13.01.2005. *Відомості Верховної Ради України* 2005. № 6. Ст. 147.
3. Про охорону дитинства : Закон України № 2402-III від 26.04.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.
4. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : Постанова КМУ від 8 жовтня 2008 р. № 905.
5. Германское гражданское уложение. URL: <http://www.twirpx.com/file/250517/>.
6. Буянова Е.В. Процедура усыновления по законодательству зарубежных стран : монография. Оренбург : ООО ИПК «Университет», 2013. 247 с.
7. Гражданский кодекс Франции. URL: <http://www.twirpx.com/file/820082/>.
8. Деркаченко Ю.В. Особливості застосування універсальних механізмів та процедур з міждержавного усиновлення дітей у законодавстві деяких європейських країн. *Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та аспірантів «Закарпатські наук. читання»* (28–30 квітня 2009 р.). Ужгород, 2009. С. 399–400.